

การศึกษาศักยภาพผู้นำชุมชน เพื่อนำมาประยุกต์ใช้ ในกระบวนการเรียนการสอนวิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม

Study on the Capacity of Community Leaders to Apply for Teaching and Learning Process of “Leadership and Followership” course

นิศากร หวลจิตร, เสาวนีย์ เจียมจักร

ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยและพัฒนา (Research and development) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาคุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้นำชุมชน ศึกษาการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพของผู้นำชุมชน ศึกษาการพัฒนาตนเองสู่การเป็นผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้าง อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี และเพื่อนำผลการวิจัยมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม

ผลการวิจัย พบว่า 1) ผู้นำชุมชน ในเทศบาลเมืองท่าช้าง ส่วนมากเป็นเพศหญิง มีความหลากหลายทาง ด้านอายุ ส่วนระดับการศึกษา โดยส่วนมากต่ำกว่าระดับปริญญาตรี แต่ผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้างมีความสามารถในการช่วยดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อสังคมด้วยมีทัศนคติในการทำงานเพื่อชุมชน และร่วมดำเนินงานต่างๆ อย่างเต็มศักยภาพ 2) ผู้นำชุมชน มีทัศนคติด้านบวกต่อการทำงานเพื่อชุมชน อีกทั้งเป็นผู้นำทางความคิด อาชีพ และด้านศีลธรรม 3) ผู้นำชุมชนสามารถประยุกต์งานราชการกับเป้าหมายเพื่อชาวบ้าน โดยเสนอแผนงานและกิจกรรมเข้าสู่หน่วยราชการได้และสามารถประสานทรัพยากรภายในและภายนอกชุมชน 4) การนำความรู้ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนวิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม โดยได้เชิญผู้นำในกลุ่มผู้สูงวัยมาให้ความรู้กับนักศึกษาที่ลงทะเบียนเรียนวิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม ทั้งนี้จะได้ดำเนินการจัดสัมมนาการเพิ่มศักยภาพภาวะผู้นำและผู้ตามให้กับนักศึกษาที่ลงทะเบียนเรียนวิชานี้ในแต่และภาคการศึกษาต่อไป

สำหรับข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไปนั้น ควรมีการทำการวิจัยในเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาสัมพันธ์ภาพระหว่างผู้นำชุมชนกับกลุ่มประชาชนทั่วไป โดยใช้การศึกษาปัจจัยภายใน ได้แก่ ศักยภาพและบทบาทของผู้นำชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และคุณลักษณะของสมาชิกชุมชน และปัจจัยภายนอก ได้แก่ การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งจะส่งผลให้ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐและชุมชนอื่นๆ มากยิ่งขึ้น

คำสำคัญ : ศักยภาพผู้นำชุมชน, ภาวะผู้นำ, ผู้นำ, ผู้ตาม

Abstract

The purposes of this research were to study the personal characteristics, operation efficiency and self-development of the community leaders of Thachang municipality, Muang district in Chantaburi province. The research results were applied for teaching and learning process of the course “ Leadership and Followership ”.

The results of this study found that 1) the community leaders in Thachang Municipality mostly were female with various ages. Although the most of community leaders graduated lower than bachelor degree but they could perform all out community activities with public mind. 2) The community leaders had positive attitude on community service. They were also the leader of idea, occupation and morality. 3) To support demand of villagers, the community leaders could apply the government task. They presented the action plan, community activity and the internal and external resource management to government units. 4) the elderly leaders community were invited for a lecture in Leadership and Followship course for the future courses.

Regarding to suggestion of this research, the additional qualitative research to study the relationship between leaders and villagers is required. The internal factor should be studied are capacity and the role of community leaders, strength of community and community units, and characteristics of villagers. The external factors included the external support that effect to acceptance from government and other communitis should be concerned.

Keywords : Community leaders, Leadership, Leader, Follower

บทนำ

ในสังคมปัจจุบัน ผู้บริหารในทุกระดับ ทุกองค์กร ทุกภาคส่วน มีบทบาทสำคัญของการเป็นผู้นำหรือมีภาวะผู้นำอยู่ในตัวเอง ช่วงเวลาที่ผ่านมามีการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมทางการเมือง และเศรษฐกิจ ทั้งในประเทศและระหว่างประเทศ ในภูมิภาคต่างๆ ปรากฏการณ์นี้ส่งผลกระทบต่อ การดำเนินนโยบายและการปรับตัว ขององค์กรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ความพร้อมในการเผชิญกับการ แข่งขันในโลกไร้พรมแดนและความจำเป็นที่ต้องปรับตัวเพื่อรองรับ การเปลี่ยนแปลง ผู้นำที่มีความพร้อมที่จะรับมือกับการเปลี่ยนแปลง จึงมีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งต่อทุกองค์กร ที่จะนำประเทศ ให้มีศักยภาพในอนาคตข้างหน้า

ผู้นำเป็นบุคคลที่มีความสำคัญต่อการจัดการและการพัฒนา องค์กรภาครัฐและเอกชน ในระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติ ความสำเร็จ ขององค์กร ล้วนแต่ขึ้นอยู่กับภูมิปัญญา ความคิดอ่านและแนวปฏิบัติ ที่สร้างสรรค์ของผู้นำองค์กร ผู้นำเปรียบเสมือนหัวใจขององค์กรเป็น จุดรวมแห่งพลังของผู้ปฏิบัติงาน ทั้งนี้เพราะผู้นำต้องใช้ภาวะผู้นำ ทักษะ ความรู้ความเข้าใจ หลักการบริหารและระบบขององค์กร ซึ่งเป็ นการใช้ภาวะผู้นำในการวินิจฉัย สั่งการและจูงใจให้ผู้ใต้บังคับบัญชา ปฏิบัติงานอย่างเต็มความสามารถ (สงวน นิตยารัมภ์พงศ์, 2540), และ (รัตติกรณ์ จงวิศาล, (2543) อ่างใน เศรษฐกิจวงวนิชย์ และ คณะ (2552)

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา ได้มีการศึกษาภาวะผู้นำที่มี ความเหมาะสมกับยุคของการเปลี่ยนแปลง พบว่า ภาวะผู้นำการ เปลี่ยนแปลง เป็นผู้นำที่มีการเปลี่ยนแปลงกระบวนทัศน์ มีวิสัยทัศน์ มีการกระจายอำนาจ เป็นผู้มีความคุณธรรม และมีการกระตุ้นผู้ตามให้ มีความเป็นผู้นำด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริหารในระดับท้องถิ่น ผู้นำชุมชนควรมีการพัฒนาศักยภาพภาวะผู้นำ ผู้นำชุมชนนับว่ามี ความสำคัญต่อการพัฒนาชุมชนเป็นอย่างมาก เพราะเป็นผู้ที่ชาวบ้าน เคารพนับถือ มีความรู้ ประสบการณ์ดีกว่าชาวบ้าน มีการติดต่อ เจ้าหน้าทีหรือบุคคลภายนอกมากกว่า เป็นผู้นำด้านความรู้และวิธี การใหม่ไปปฏิบัติก่อนผู้อื่น ผู้นำจึงเป็นตัวเชื่อมที่ีระหว่างชาวบ้าน กับนักพัฒนา อาจกล่าวได้ว่าผู้นำชุมชนมีความสำคัญต่อการพัฒนา หมู่บ้านเป็นอย่างมาก ทั้งผู้นำที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ บทบาทหน้าที่ของผู้นำชุมชนที่มีต่อการดำเนินงานพัฒนาชุมชน ระดับตำบล และหมู่บ้านนั้น นอกจากผู้นำชุมชนแต่ละคนจะมี หน้าที่เฉพาะด้านของตนแล้ว หน้าที่ในภาพรวมที่จะช่วยให้งาน พัฒนาดำเนินการไปแบบองค์รวมก็เป็นส่วนสำคัญที่จะต้องตระหนัก ซึ่งผู้นำชุมชนต้องแสดงบทบาทร่วมกัน เพื่อสร้างความเข้มแข็งของ องค์กรให้เกิดขึ้น การเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลง เป็นผู้ประสาน ความช่วยเหลือ เป็นแกนนำในการพัฒนา เป็นผู้ร่วมคิดวางแผน แก้ไขปัญหา ดำเนินงานตามโครงการต่างๆ ตลอดจนติดตาม ประเมินผลความก้าวหน้าของการพัฒนาต่างๆ ด้วย (เศกสรรค์ ยวงวนิชย์ และคณะ, (2552)

สำหรับการเรียนการสอนในวิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม รหัสวิชา 0041205 ของคณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัย ราชภัฏรำไพพรรณี มีการศึกษาเกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของผู้นำและผู้ตาม คุณลักษณะสำคัญของผู้นำและ ผู้ตามที่ดี บทบาทหน้าที่ของผู้นำ และผู้ตาม การเสริมสร้างพัฒนาทักษะความเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี ดังนั้นในฐานะผู้สอนวิชานี้จึงมีความประสงค์ให้นักศึกษาได้เห็น บทบาทการเป็นผู้นำชุมชนอย่างแท้จริงไม่ใช่อ้างอิงเฉพาะในตำรา และเอกสารประกอบการสอน จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัย จึงได้จัดทำกรวิจัยเกี่ยวกับการศึกษาศักยภาพของผู้นำชุมชน อันจะ ทำให้ได้องค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความหลากหลาย ทางวัฒนธรรมของท้องถิ่นและประชาชนในพื้นที่เพื่อนำมาประยุกต์ ใช้ในกระบวนการเรียนการสอนวิชาภาวะผู้นำและผู้ตามต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาคุณลักษณะส่วนบุคคลของผู้นำชุมชน ในเทศบาลเมืองท่าช้าง อ.เมือง จ.จันทบุรี
2. เพื่อศึกษาการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพของผู้นำ ชุมชน ในเทศบาลเมืองท่าช้าง อ.เมือง จ.จันทบุรี
3. เพื่อศึกษาการพัฒนาตนเองสู่การเป็นผู้นำชุมชนใน เทศบาลเมืองท่าช้าง อ.เมือง จ.จันทบุรี
4. เพื่อนำความรู้ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอน วิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. กลุ่มเป้าหมาย
 1. ผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้าง อ.เมือง จ.จันทบุรี ซึ่งประกอบไปด้วยชุมชนย่อย จำนวน 9 ชุมชน ดังนี้

ชุมชนย่อยที่ 1	บ้านสมอทอง
ชุมชนย่อยที่ 2	บ้านสไลเดอร์
ชุมชนย่อยที่ 3	บ้านศิริการ-รัตน
ชุมชนย่อยที่ 4	บ้านการเคหะ1-จันทร์กระจ่าง
ชุมชนย่อยที่ 5	บ้านแก้ว
ชุมชนย่อยที่ 6	บ้านเขาไรรยา
ชุมชนย่อยที่ 7	บ้านเขาแก้ว
ชุมชนย่อยที่ 8	บ้านวังชนาค
ชุมชนย่อยที่ 9	บ้านโค้งสนามเป้า
 2. นักศึกษาที่ลงทะเบียนเรียนวิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม ในภาคการศึกษาฤดูร้อน ปีการศึกษา 2556
 3. นักศึกษานักศึกษาที่ลงทะเบียนเรียนวิชาภาวะผู้นำ และผู้ตาม ในภาคการศึกษาที่ 1 ปีการศึกษา 2557

2. เครื่องมือ

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลดังนี้

1. แบบสอบถามเพื่อประเมินตนเองตามรูปแบบภาวะผู้นำเพื่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในการเก็บรวบรวมข้อมูลประกอบไปด้วย ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถามและทัศนคติด้านต่างๆ ในการทำงานเพื่อชุมชน อาทิ เช่น ความสุขกับการเปลี่ยนแปลง การทำงานร่วมกับคนอื่นเพื่อให้ชุมชนน่าอยู่ยิ่งขึ้น ค่านิยมที่แตกต่างไปจากคนอื่น ๆ การทุ่มเทเพื่อให้เป้าหมายของกลุ่มสำเร็จความรักในเกียรติและศักดิ์ศรี ความมั่นใจในตนเอง การแลกเปลี่ยนความคิดกับผู้อื่น การเข้าใจในค่านิยมของกลุ่ม

2. แบบสัมภาษณ์ เนื้อหาในแบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้าง อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี ประกอบด้วยประเด็นต่างๆ คือ สิ่งจูงใจในการทำกิจกรรมเพื่อชุมชน การวางแผนเพื่อเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชน ความเห็นต่อปัญหาในพื้นที่ คุณสมบัติของการเป็นผู้นำในความคิดของท่าน สิ่งที่ท่านคิดว่าสำคัญที่สุดที่ทำให้ท่านประสบความสำเร็จ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำและวิธีการเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชนให้กับผู้ที่สนใจในบทบาทนี้ และประเด็นสุดท้ายเป็นการสัมภาษณ์เกี่ยวกับผู้นำในอุดมคติ

การกำหนดเครื่องมือวิจัยในส่วนแบบสอบถาม

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูลในส่วนแบบสอบถามแบ่ง เป็น 2 ตอน คือ

ตอนที่ 1 สอบถามข้อมูลทั่วไปของกลุ่มเป้าหมาย ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพ ระดับการศึกษา

ตอนที่ 2 สอบถามทัศนคติด้านต่างๆ ในการทำงานเพื่อชุมชนของผู้นำชุมชนมีลักษณะเป็นแบบมาตราส่วนประเมินค่า (Rating Scale) 5 ระดับคือ

ระดับ 5 หมายถึง	เห็นด้วยอย่างยิ่ง
ระดับ 4 หมายถึง	เห็นด้วย
ระดับ 3 หมายถึง	อาจเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย
ระดับ 2 หมายถึง	ไม่เห็นด้วย
ระดับ 1 หมายถึง	ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง

การแปลความหมายของค่าคะแนน ผู้วิจัยได้กำหนดช่วงของค่าคะแนนแต่ละระดับ ดังนี้

4.51 - 5.00 หมายถึง ทัศนคติของกลุ่มเป้าหมายอยู่ในระดับเห็นด้วยอย่างยิ่ง

3.51 - 4.50 หมายถึง ทัศนคติของกลุ่มเป้าหมายอยู่ในระดับเห็น

2.51 - 3.50 หมายถึง ทัศนคติของกลุ่มเป้าหมายอยู่ในระดับอาจเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย

1.51 - 2.50 หมายถึง ทัศนคติของกลุ่มเป้าหมายอยู่ในระดับไม่เห็นด้วย

1.51 - 1.50 หมายถึง ทัศนคติของกลุ่มเป้าหมายอยู่ในระดับไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง

3. วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. ผู้วิจัยได้นำแบบสอบถาม และแบบสัมภาษณ์ที่ปรับปรุงแก้ไขข้อคำถามเป็นที่เรียบร้อยแล้ว ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้นำชุมชน และบุคคลที่เป็นแกนนำชุมชน ในเทศบาลเมืองท่าช้าง อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี ทั้งสิ้น 36 คน โดยสามารถเก็บแบบสอบถามได้ครบ ร้อยละ 100.00 และ เก็บแบบสัมภาษณ์ได้ครบร้อยละ 100.00

2. แบบสัมภาษณ์ เนื้อหาในแบบสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้าง อำเภอเมืองจันทบุรี จังหวัดจันทบุรี ประกอบด้วยประเด็นต่างๆ คือ สิ่งจูงใจในการทำกิจกรรมเพื่อชุมชน การวางแผนเพื่อเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชน ความเห็นต่อปัญหาในพื้นที่ คุณสมบัติของการเป็นผู้นำในความคิดของท่าน สิ่งที่ท่านคิดว่าสำคัญที่สุดที่ทำให้ท่านประสบความสำเร็จ ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำและวิธีการเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชนให้กับผู้ที่สนใจในบทบาทนี้ และประเด็นสุดท้ายเป็นการสัมภาษณ์เกี่ยวกับผู้นำในอุดมคติ

4. การวิเคราะห์ข้อมูล การสังเคราะห์ข้อมูล

1. นำแบบประเมินที่ได้รับทั้งหมด มาตรวจสอบความสมบูรณ์แล้วนำไปวิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมสำเร็จรูป

2. สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่

2.1 การหาค่าร้อยละ (Percentage) ใช้บรรยายลักษณะทั่วไปของกลุ่มเป้าหมาย

2.2 การหาค่าความถี่ (Frequency) ใช้บรรยายลักษณะความถี่ของกลุ่มเป้าหมาย

2.3 การหาค่าเฉลี่ย (Mean) ใช้ในการวัดค่าเฉลี่ยลักษณะทั่วไปของกลุ่มเป้าหมาย

2.4 การหาค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) เพื่อวัดการกระจายข้อมูล

3. การวิเคราะห์เนื้อหาเชิงคุณภาพเพื่อใช้อภิปรายร่วมกับข้อมูลเชิงปริมาณ

5. การถอดบทเรียนเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในรายวิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม

หลังจากนั้นผู้วิจัย และผู้นำชุมชน รวมทั้งแกนนำชุมชน ได้แก่ ผู้นำผู้สูงอายุ และ ประธาน อสม. ร่วมกันประชุมกลุ่มย่อยเพื่อถอดบทเรียน แล้วนำมาประยุกต์ใช้ในกระบวนการเรียนการสอนวิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม

ผลการวิจัย

1. ผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้างเป็นเพศชาย ร้อยละ 36.11 เป็นเพศหญิง ร้อยละ 63.89 อยู่ในกลุ่มอายุน้อยกว่า 30 ปี ร้อยละ 13.90 กลุ่มอายุ 30 - 40 ปี ร้อยละ 22.23 กลุ่มอายุ 41 - 50 ปี ร้อยละ 30.51 กลุ่มอายุมากกว่า 50 ปี ร้อยละ 33.36 สำหรับสถานภาพ พบว่า โสดร้อยละ 11.12 สมรส ร้อยละ 61.11 หม้าย/หย่าร้าง ร้อยละ 27.77 และระดับการศึกษา พบว่า ต่ำกว่าปริญญาตรี ร้อยละ 58.33 ระดับปริญญาตรี ร้อยละ 36.11 และสูงกว่าปริญญาตรี ร้อยละ 5.56

2. ทักษะด้านต่างๆ ในการทำงานเพื่อชุมชนของผู้นำชุมชนในภาพรวมของชุมชนย่อย ทั้งหมดในเทศบาลเมืองท่าช้าง ในภาพรวมของทัศนคติด้านต่างๆ อยู่ในระดับ เห็นด้วย ($\bar{X} = 4.35$) และเมื่อพิจารณาเป็นรายข้อ มีทัศนคติที่เห็นด้วยอย่างยิ่ง 8 ข้อ คือ 1. ข้าพเจ้าทำงานร่วมกับคนอื่นเพื่อทำให้ชุมชนน่าอยู่ยิ่งขึ้น ($\bar{X} = 4.61$) 2. การฟังทัศนะที่แตกต่างช่วยพัฒนาความคิดข้าพเจ้าอย่างมาก ($\bar{X} = 4.53$) 3. ข้าพเจ้าเข้าใจวัตถุประสงค์ของกลุ่มที่ข้าพเจ้าร่วมสังกัด ($\bar{X} = 4.61$) 4. ข้าพเจ้าจะเปิดกว้างรองรับความคิดใหม่ๆ ($\bar{X} = 4.61$) 5. ข้าพเจ้าชอบแลกเปลี่ยนความคิดกับผู้อื่น ($\bar{X} = 4.53$) 6. การร่วมมือร่วมใจกันก่อให้เกิดผลงานที่ดีขึ้น ($\bar{X} = 4.86$) 7. ข้าพเจ้ายอมให้ตรวจสอบการทำงานที่ได้รับมอบหมาย ($\bar{X} = 4.86$) และ 8. ข้าพเจ้าพึงพอใจที่ได้แสดงออกมาในการช่วยเหลือชุมชน ($\bar{X} = 4.53$)

3. ผลการศึกษาการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพของผู้นำชุมชน

ประเภทประธานชุมชน หรือผู้แทน

สิ่งที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ตัวผู้นำประสบความสำเร็จ ได้แก่ ความจริงใจการได้ช่วยเหลือประชาชนในสังคมอยู่ตลอดเวลา ความมีสามัคคี ในชุมชน และรักใคร่ กลมเกลียวกัน รับฟังความคิดเห็นจากคนอื่นแล้วนำมาพิจารณา เพื่อช่วยกันแก้ไขประพฤติดนอยู่ในศีลธรรม ไม่ทำตัวให้เป็นภาระกับสังคมสำหรับข้อเสนอแนะเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำและวิธีการเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชนให้กับผู้ที่สนใจในบทบาทนี้ ได้แก่ ข้อเสนอแนะเป็นผู้เสียสละเพื่อประชาชน

อย่างแท้จริงพูดจริงทำจริง เสียสละส่วนรวมมากกว่าส่วนตนเป็นแบบอย่างที่ดีของแต่ละชุมชนและมีคุณธรรม ไม่ทุจริตเพื่อผลประโยชน์ของตัวเองและพวกพ้องและผู้นำในอุดมคติของผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้างประเภทประธานชุมชน หรือผู้แทน ได้แก่ นายเฉลิมพล ศักดิ์คำ และ พลเอกเปรม ติณสูลานนท์

ประเภทผู้นำกลุ่มผู้สูงวัย

ส่วนสิ่งที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ตัวผู้นำประสบความสำเร็จ ได้แก่ ปฏิบัติงานในแต่ครั้งด้วยความตั้งใจ ให้ความสำคัญกับทุกคนตรงเวลา และศึกษาพื้นที่ของทุกชุมชน ให้ความสำคัญกับผู้นำของชุมชนความมีสามัคคีในชุมชน และความรักใคร่กลมเกลียวและการเสียสละการทุ่มเททำงานเพื่อผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเป็นคนดี ทำด้วยความจริงใจและโปร่งใสและซื่อสัตย์ สำหรับข้อเสนอแนะเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำและวิธีการเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชนให้กับผู้ที่สนใจในบทบาทนี้ ได้แก่ ผู้นำต้องมีสุขภาพจิตดี สุขภาพกายดี แข็งแรง มีความสุขวิธีการ ต้องศึกษาชุมชนว่ามีวิถีชีวิตอย่างไรมีสิ่งใดที่ทำให้เกิดความสุข มีสิ่งใดที่ทำให้เกิดปัญหามีความจริงใจเสียสละ และมีบุคลิกที่ดีต้องมีความรู้พอสมควรมีลักษณะการเป็นผู้นำ และตั้งใจทำงานให้ผู้สูงอายุในชุมชนมีจิตใจที่ดี ต่อบุคคลในชุมชน ของตนเอง และสังคัมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น แนะนำสิ่งที่ดีงามและต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมทำงานด้วยความซื่อสัตย์ส่วนผู้นำในอุดมคติผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้างประเภทผู้นำกลุ่มผู้สูงวัย ได้แก่ ผู้นำที่ทำทุกอย่างได้ แก้ปัญหาด้วยปัญญา คนดีมีคุณธรรม เอื้อเฟื้อต่อเพื่อนมนุษย์ยกตัวอย่างเช่น นายเฉลิมพล ศักดิ์คำ และ คุณชวน หลีกภัย

ประเภท ผู้นำ อสม.

สิ่งที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ตัวผู้นำประสบความสำเร็จ ได้แก่ ความซื่อสัตย์ความร่วมมือของทุกคนเสียสละร่วมแก้ปัญหาในชุมชนความสามัคคี การมีปฏิสัมพันธ์ที่ดีการสนับสนุน การให้กำลังใจ ความร่วมมือของคนในชุมชนเป็นคนดีของสังคมส่วนข้อเสนอแนะเกี่ยวกับคุณลักษณะของผู้นำและวิธีการเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชนให้กับผู้ที่สนใจในบทบาทนี้ ได้แก่ เสียสละ ซื่อสัตย์ ไม่หุบปาก ไม่ลำเอียง ไม่วางโต ไม่ขอร้องงานต้องเป็นคนที่มีความซื่อสัตย์สุจริต มีความยุติธรรมไม่เห็นแก่พวกพ้องของตนเอง มีความเสมอภาคและยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นน่าเชื่อถือ เสียสละ โอบอ้อมอารี จิตใจดี ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ซื่อตรงต่อหน้าที่ ไม่แบ่งแยกพวกพ้องบริหารงานในชุมชนอย่างเป็นกลางยุติธรรม ไม่เห็นแก่พวกพ้องสำหรับผู้นำในอุดมคติของผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้างประเภทผู้นำ อสม. คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พลเอกประยุทธ์ จันทร์โอชา และ นายอภิสิทธิ์ เวชชาชีวะ

ประเภท ผู้นำกลุ่มสตรี

สิ่งที่สำคัญที่สุดที่ทำให้ตัวผู้นำประสบความสำเร็จได้แก่ ความเสียสละ รู้จักแบ่งปัน หมั่นศึกษาหาความรู้อย่างสม่ำเสมอ ทุกท่านต้องช่วยเหลือกันและกันการให้โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน การให้ด้วยใจบริสุทธิ์สติของตนเอง ความขยัน อดทนความมุ่งมั่น ความตั้งใจที่แน่วแน่ ความอดทนอดกลั้น ส่วนข้อเสนอแนะเกี่ยวกับ คุณลักษณะของผู้นำและวิธีการเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชนให้กับผู้ที่สนใจในบทบาทนี้ ได้แก่ เป็นมิตรกับทุกคน โอบอ้อม หาข้อมูล ความรู้มานำเสนอในชุมชนอย่างสม่ำเสมอ ชักจูงให้ผู้อื่นมีส่วนร่วม ในการพัฒนาในชุมชนของตน เข้มแข็งเสียสละ กับทุกสิ่งทุกอย่าง ต้องเข้าหาในทุกเรื่องการให้โดยไม่หวังสิ่งตอบแทน เปิดใจให้กว้าง การเสียสละ ความอดทน ต้องมีการยอมรับฟังเหตุผลของคนในชุมชน เปิดใจให้กว้าง ช่วยเหลือชุมชน สังคม โดยไม่หวังผลตอบแทนใดๆ ทั้งสิ้น สำหรับผู้นำในอุดมคติของผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้าง ประเภทผู้นำกลุ่มสตรี ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ และ พลเอกชวลิต ยงใจยุทธ

4. ผลการศึกษาการพัฒนาตนเองสู่การเป็นผู้นำชุมชน

ประเภทประธานชุมชน หรือผู้แทน

สำหรับการวางแผนเพื่อเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้างประเภทประธานชุมชน หรือผู้แทน อาทิ เช่น ศึกษาชุมชนที่อยู่อาศัย ภูมิประเทศรอบชุมชนและเอื้อเพื่อเผื่อแผ่ช่วยเหลือผู้คนในชุมชน ในทุกด้านด้วยความเต็มใจ ส่วนความคิดเห็นต่อปัญหาในพื้นที่ พบประเด็นต่างๆ มากมาย เช่น ในพื้นที่มีปัญหาที่หนักคือ ยาเสพติด และเด็กติดเกมส์ ดังนั้นอยากให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ช่วยดูแลให้มากขึ้นและความสามัคคีในชุมชนยังไม่มากพอ คนที่เสียสละเพื่อส่วนรวมยังมีน้อย สิ่งจูงใจในการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนของผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้างประเภทประธานชุมชน หรือผู้แทน พบว่า เพื่อให้ชุมชนน่าอยู่เพื่อพัฒนาสังคมให้ดีขึ้นมีจิตอาสา เพื่อชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีความสุข และอยากให้ตำบลที่ตนเองอยู่เป็นพื้นที่ที่มีความสุข ความสะอาด ให้ปลอดภัยจากโรคภัยและสิ่งเสพติด และสิ่งอันตรายต่างๆ อีกทั้งรวมกลุ่มเพื่อสามัคคีในชุมชน และพัฒนาชุมชนให้เจริญและมีความเป็นอารยะ มีความปรองดอง ร่วมใจสามัคคี

ประเภทผู้นำกลุ่มผู้สูงอายุ

สำหรับการวางแผนเพื่อเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชน คือ เวลา ลงสู่ชุมชนจะหาตนเป็นเนื้อเดียวกับชุมชน เพื่อให้เกิดความเชื่อถือ และใช้เพลงเป็นตัวนำและให้เกิดความสุข สนุกสนาน สำหรับบางคน ได้รับการคัดเลือกมาจากชุมชน เพื่อให้เกิดความร่วมมือ เพื่อนำเสนอ กิจกรรมของชุมชนในการวางแผนให้ชุมชนมีส่วนร่วมในงานของชุมชนส่วนความคิดเห็นต่อปัญหาในพื้นที่ คือ ปัญหาทุกอย่างมีทางแก้ไขแต่บางครั้งต้องใช้เวลาบางครั้งประชาชน ไม่ค่อยให้ความร่วมมือผู้สูงอายุในเขตเทศบาลส่วนใหญ่ขาดการดูแลอยากให้

คนในชุมชน สามัคคี ปรองดองต้องการให้พื้นที่ปลอดภัยจาก ยาเสพติด และต้องการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรม สิ่งจูงใจในการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนของผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้าง ประเภทผู้นำกลุ่มผู้สูงอายุ คือ การได้รับการอบรมมาตั้งแต่อายุน้อย เข้าวัดทำบุญตั้งแต่อายุ 6 ขวบ จนถึงปัจจุบันที่เกษียณอายุ และมีโอกาสได้ลงชุมชนอยู่ตลอด อีกทั้งทำด้วยจิตอาสาให้กับชุมชน บางคนเป็นเพราะผู้สูงอายุในเขตเทศบาลเมืองท่าช้างเลือกให้เป็นประธานและอยากเห็นสังคมน่าอยู่ อีกทั้งต้องการที่จะให้ชุมชนมีการร่วมกิจกรรมร่วมกัน

ประเภทผู้นำ อสม.

ส่วนการวางแผนเพื่อเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชน ได้แก่ ทำความดี พูดจริงทำจริง เสียสละมีการทำแผนงานที่จะทำ แสดงความคิดเห็นร่วมคณะ เข้าร่วมกิจกรรมช่วยเหลือชุมชนร่วม กิจกรรมที่เป็นสาธารณะ ช่วยเหลือผู้ด้อยโอกาสส่วนตัวเข้ามาเป็นจิตอาสา เป็นตัวแทนของหมู่บ้านให้ความรู้กับเยาวชนในหมู่บ้าน สำหรับความคิดเห็นต่อปัญหาในพื้นที่ ได้แก่ ควรมีการลงไปดูแลพื้นที่รับผิดชอบที่ได้รับมอบหมายปัญหา ยาเสพติด เด็กติดเกมส์ การขาดความสามัคคีปัญหาทุกปัญหาสามารถแก้ไขได้ อยากให้ทุกคนตั้งใจจริงๆ อย่างต่อเนื่อง สิ่งจูงใจในการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนของผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้างประเภท ผู้นำ อสม. คือ มีใจอยากช่วยเหลือสังคมทำแผนงานดูแลความเป็นอยู่ของคนในชุมชน ช่วยเหลือผู้อื่นเพื่อให้ชุมชนมีความรัก ความสามัคคีการได้ช่วยเหลือผู้อื่นและทำประโยชน์ต่อสังคมอยากให้คนในชุมชนมีความสุขแท้จริง อยากให้ชุมชนเป็นชุมชนที่เข้มแข็งอยากเห็นชุมชน มีความเจริญและสมบูรณ์แบบ

ประเภทผู้นำกลุ่มสตรี

ส่วนการวางแผนเพื่อเข้าสู่การเป็นผู้นำชุมชน ได้แก่ นำความรู้ต่างๆ ที่ได้พบนำเสนอให้คนในชุมชนยอมรับเชื่อถือ รับผิดชอบในชุมชนสำรวจ วิเคราะห์ ปฏิบัติ ประเมินผล ติดตาม การเตรียมความพร้อมของตัวเองให้พร้อมในการรับผิดชอบวางแผนว่าจะทำอะไร เมื่อไร ที่ไหน อย่างไร เมื่อมีปัญหาจะแก้ปัญหาอย่างไร สำหรับความคิดเห็นต่อปัญหาในพื้นที่ คือ ปัญหามีมากมายหลายชนิด ทุกคนในชุมชนควรมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาในชุมชน หันหน้าเข้าหากันพูดคุยยิ้มแย้มให้กันและกันในชุมชนยังไม่ค่อยให้ความร่วมมือคิดว่ายังมียุหลายเรื่องต้องแก้ไขเมื่อมีปัญหาที่ต้องร่วมกันแก้ไข โดยให้เป็นไปตามขั้นตอน สิ่งจูงใจในการทำกิจกรรมเพื่อชุมชนของผู้นำชุมชนในเทศบาลเมืองท่าช้าง ประเภทผู้นำกลุ่มสตรี ได้แก่ ร่วมในการพัฒนา ให้ชุมชนน่าอยู่การได้เป็นจิตอาสา แบ่งปันสิ่งที่ดีให้กับผู้อื่นสำนึกรักบ้านเกิด การนำความรู้ไปพัฒนา กลุ่มสตรีอาสาพัฒนา

สรุปผลและอภิปรายผล

จากผลการศึกษาวิจัย พบว่า ผู้นำชุมชน ในเทศบาลเมืองท่าช้าง ส่วนมากเป็นเพศหญิง มีความหลากหลายทางด้านอายุ ส่วนระดับการศึกษา โดยส่วนมากต่ำกว่าระดับปริญญาตรี แต่ผู้นำชุมชน ในเทศบาลเมืองท่าช้างมีความสามารถในการช่วยดำเนินกิจกรรมต่างๆ เพื่อสังคมด้วยมีทัศนคติในการทำงานเพื่อชุมชนและร่วมดำเนินงานต่างๆ อย่างเต็มศักยภาพ

ทัศนคติด้านต่างๆ ในการทำงานเพื่อชุมชนในแต่ละชุมชนย่อยในเทศบาลเมืองท่าช้างจะเห็นได้ว่าผู้นำชุมชน มีทัศนคติด้านบวกต่อการการทำงานเพื่อชุมชน อีกทั้งเป็นผู้นำทางความคิด อาชีพและด้านศีลธรรม

สำหรับผลจากการประชุมระดมสมองพบว่า ผู้นำชุมชนกล้าคิดกล้าทำและมีความรับผิดชอบมีวิสัยทัศน์ที่จะต้องปรับตัวเองให้ทันกับสังคมในอนาคตเป็นผู้เสียสละ และให้ความร่วมมือ ซื่อสัตย์ใจกว้าง รู้จักการเสียสละเพื่อส่วนรวม และสิ่งที่สำคัญที่ทำให้ตัวผู้นำประสบความสำเร็จ คือ ความจริงใจความมีสำนึก รับฟังความคิดเห็นจากคนอื่นแล้วนำมาช่วยกันแก้ไข ส่วนการทำงานร่วมกับชุมชนให้เกิดประสิทธิผลนั้น จะต้องสำนึกรักบ้านเกิด ร่วมกันรับผิดชอบในชุมชนสำรวจ วิเคราะห์ ปฏิบัติ ประเมินผล และติดตามอย่างสม่ำเสมอซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของวรารังคนาวงศ์มหาชัย (2535, บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง “บทบาท ของผู้นำในการพัฒนาองค์กรประชาชน : ศึกษากรณีเฉพาะ การพัฒนาองค์กรประชาชนระหว่างชุมชนของมูลนิธิพัฒนาอีสานพบว่า 1) บทบาทผู้นำในขั้นตอนการก่อตัวของกลุ่ม บทบาทที่ชัดเจน ได้แก่ บทบาทผู้ให้การศึกษาในลักษณะของการประชุม ให้ข้อมูลข่าวสาร ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้เห็นความสำคัญของการรวมกลุ่ม 2) บทบาทผู้นำในขั้นตอนการดำเนินการของกลุ่ม บทบาทที่ชัดเจน ได้แก่ บทบาทผู้บริหารเป็นผู้วางระเบียบแบบแผนดำเนินการ และจัดสรรทรัพยากรบุคคลให้เหมาะสมกับกิจกรรม 3) บทบาทผู้นำในขั้นตอนการเจริญเติบโตของกลุ่ม บทบาทในขั้นตอนนี้ไม่แตกต่างไปจากขั้นตอนดำเนินการมากนัก ซึ่งบทบาทที่ชัดเจน ได้แก่ บทบาทผู้บริหารที่ต้องปรับปรุงระเบียบกฎเกณฑ์ และการดำเนินการของกลุ่มให้สอดคล้องกับสถานการณ์ มีการพิจารณาเพิ่มทุน เพิ่มสมาชิก และเพิ่มกิจกรรม

สำหรับการนำความรู้ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนวิชาภาวะผู้นำและผู้ตามได้เชิญผู้นำในกลุ่มผู้สูงวัยมาให้ความรู้กับนักศึกษาที่ลงทะเบียนเรียนวิชาภาวะผู้นำและผู้ตาม ทั้งนี้จะได้ดำเนินการจัดสัมมนาการเพิ่มศักยภาพภาวะผู้นำและผู้ตามให้กับนักศึกษาที่ลงทะเบียนเรียนวิชานี้ในแต่และภาคการศึกษาต่อไป เพื่อให้นักศึกษาตระหนักรู้ว่า ผู้นำในทศวรรษหน้าจะต้องพัฒนาผู้ใต้บังคับบัญชาให้มีความสามารถที่จะทำงานได้เอง ไม่ได้ขึ้นอยู่กับผู้นำองค์การหรือหัวหน้าหน่วยงานอีกแล้ว ลักษณะของผู้นำในทศวรรษหน้าคือ

1. ต้องเป็นผู้นำที่ไม่มากเกินไปในทางใดทางหนึ่ง คือไม่ใช่ผู้นำที่มุ่งแต่งงานอย่างเดียวหรือมุ่งที่คนอย่างเดียว จะต้องอยู่ตรงกลางระหว่างความมากเกินไปและน้อยเกินไปในเรื่องของความรับผิดชอบงานและการควบคุมงาน การบริหารในยุคหน้าคือการก้าวสู่สถานการณ์ที่คาดคะเนไม่ได้ การบริหารไม่ได้อาศัยคนใดคนหนึ่งตัดสินใจ แต่ผู้ปฏิบัติงานจะต้องแก้ปัญหาเองและแต่ละปัญหาที่เกิดขึ้นมีความแตกต่างกัน โดยต้องใช้คนที่มีลักษณะหลากหลายเพราะทุกคนต้องรับผิดชอบร่วมกัน

2. เน้นการสร้างให้ผู้ปฏิบัติงานทุกคนมีความเป็นเลิศในทุกด้าน ไม่ใช่ผู้บริหารที่รับผิดชอบในความสำเร็จหรือความล้มเหลวขององค์กรแต่ต้องรับผิดชอบร่วมกันระหว่างผู้บริหารและผู้ปฏิบัติงาน การพัฒนาผู้ปฏิบัติงานให้มีความสามารถรอบด้านก็เพื่อให้คนเหล่านั้นมีส่วนร่วมในการบริหารงาน ให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการใช้ความรู้ความสามารถที่มีต่อความสำเร็จขององค์กร เมื่อเกิดปัญหาในงานไม่ใช่รายงานไปยังผู้บริหารให้ตัดสินใจ แต่ทุกคนมีการร่วมกันในการใช้ความเป็นเลิศแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

3. ผู้นำจะใช้วิธีการแก้ปัญหาโดยให้ผู้ปฏิบัติงานแก้เอง การบริหารในยุคที่ผู้นำแก้ปัญหาได้ทุกอย่างจะหมดไป กล่าวคือเมื่อได้รับรายงานจากผู้ปฏิบัติงานแทนที่จะให้คำตอบหรือตัดสินใจเอง แต่จะส่งปัญหากลับคืนไปยังผู้ปฏิบัติพร้อมถามคำถามบางข้อที่กระตุ้นให้ผู้ปฏิบัติเกิดความคิด ขณะเดียวกันก็ให้ข้อมูลบางอย่างที่ทำให้ผู้ปฏิบัติงานคิดเป็นทำเป็นซึ่งเท่ากับการพัฒนาคนให้สามารถแก้ปัญหาได้

4. ผู้นำจะมอบหมายอำนาจอย่างมากจนพอให้ผู้ปฏิบัติงานสามารถใช้อำนาจนั้นให้งานสำเร็จในตัวเองแต่ขณะเดียวกันก็กำหนดวิธีควบคุมที่ได้ผล การให้ผู้ปฏิบัติงานมีส่วนร่วมรับผิดชอบร่วมกับผู้บริหารจำเป็นต้องให้อำนาจอย่างเต็มที่ในการตัดสินใจ แต่ผู้นำก็มีระบบควบคุมที่ทำให้ตรวจสอบได้ว่างานก้าวหน้าไปอย่างไร โดยผู้ปฏิบัติงานก็มีอิสระเต็มที่และผู้บริหารไม่ได้เข้าไปยุ่งกับการตัดสินใจของผู้ใต้บังคับบัญชา กล่าวคือ ผู้นำจะมีทั้งความยืดหยุ่นและเข้มงวดในการควบคุมงานไปพร้อมๆ กัน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยในครั้งต่อไป

ควรมีการทำการวิจัยในเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาสัมพันธภาพระหว่างผู้นำชุมชน กับกลุ่มประชาชนทั่วไป โดยใช้การศึกษาปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก ปัจจัยภายในชุมชนประกอบด้วย ศักยภาพและบทบาทของผู้นำชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน และคุณลักษณะของสมาชิกชุมชน ส่วนปัจจัยภายนอกชุมชน ประกอบด้วย การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก และการได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐและชุมชนอื่นๆ

เอกสารอ้างอิง

กิติ ตยัคคานนท์. 2543. **เทคนิคการสร้างภาวะผู้นำ**.

กรุงเทพมหานคร : เพลวอักษร.

นภา จันทรตรี และคณะ. 2556. **ความต้องการขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในจังหวัดจันทบุรีต่อการให้บริการทาง**
รายงานวิจัย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์.จันทบุรี :
มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

นิตย์ สัมมาพันธ์. 2546. **ภาวะผู้นำ : พลังขับเคลื่อนองค์กรสู่ความ**
เป็นเลิศ. กรุงเทพมหานคร : อินโนกราฟฟิกส์.

เนตร์พัฒนา ยาวีราษ. 2547. **ภาวะผู้นำและผู้นำเชิงกลยุทธ์**.

กรุงเทพมหานคร : เซ็นทรัลเอ็กซ์เพรส.

ประณยา จอญบุญวัฒนา. 2555. **คู่มือพัฒนาภาวะผู้นำ**.

กรุงเทพมหานคร : เอ็กซ์เปอร์เน็ท.

เปรมจิต (เปรมชญา) ชนะวงศ์ และคณะ. 2556. **การพัฒนาหลักสูตร**
ท้องถิ่นที่สอดคล้องกับวิถีวัฒนธรรมชุมชน เพื่อปฏิรูป
การเรียนรู้ของชุมชน. รายงานการวิจัยการพัฒนาระบบ
การเรียนรู้ของชุมชนด้วยกระบวนการวิจัย มหาวิทยาลัย
ราชภัฏสุราษฎร์ธานี.

ยุดา รักไทย. 2546. **คู่มือ...ฝึกพัฒนาทักษะผู้นำ**.

กรุงเทพมหานคร : เอ็กซ์เปอร์เน็ท.

รังสรรค์ ประเสริฐศรี. 2545. **ภาวะผู้นำ**. กรุงเทพมหานคร :
ดวงกมลสมัย.

วรางคณา วงศ์มหาชัย. 2535. **บทบาทของผู้นำในการพัฒนา**
องค์กรประชาชน : ศึกษาเฉพาะกรณีการพัฒนาองค์กร
ประชาชนระหว่างชุมชน ของมูลนิธิพัฒนาอีสาน. วิทยานิพนธ์
มหาบัณฑิต สังคมสงเคราะห์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

วันดี อภิรักษ์ธนากร. 2555. **ภาวะผู้นำ 5 ระดับ**. กรุงเทพมหานคร :
เนชั่นบุ๊คส์.

สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. 2537. **ศักยภาพและเครือข่ายผู้นำ**
ชาวบ้าน คู่มือและทิศทางการพัฒนาผู้นำชาวบ้าน เพื่อ
แก้ปัญหาในชนบท. กรุงเทพมหานคร : เจริญวิทย์การพิมพ์.

สุรีย์มาศ สุขกลี. 2556. **รูปแบบการพัฒนาภาวะผู้นำเหนือผู้นำ**
ของผู้บริหารสถานศึกษา. รายงานการวิจัย คณะครุศาสตร์.
จันทบุรี : มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.